



3-7EYLÜL SEPTEMBER 2014  
SARAYBOSNA SARAJEVO

# AVRASYA HUKUK KURULTAYI

## EURASIA LAW MEETING

TEBLİĞLER KİTABI BOOK OF PAPERS



## TEBLİĞLER KİTABI

Yayına Hazırlayan  
**Ahmet Akcan**

Editör  
Yrd. Doç Dr. Esra Alan  
Araş. Gör. Ömer Temel

Tasarım  
Selim Cayık

Tashih  
Elif Özman  
Mert Ulus

Organizasyon

  
**LALE ORGANİZASYON**  
www.laleorganizasyon.com

Organizasyon Destek  
First Class Tourism & Organisation  
3000 Produksiyon  
Huzur San. ve Tic. Ltd. Şti.

Baskı  
Bilnet Matbaacılık  
Biltur Basım Yayın ve Hizmet A.Ş.  
www.bilnet.net.tr

Baskı Adeti  
3.000

ISBN  
978-605-85235-8-6

Tarih  
Kasım 2014 / İstanbul

## **Mezhepler Arası Uzlaşmanın Teorik Zemini Ne Olmalı?: Modern Yaklaşımın Tenkidi \***

**Prof. Dr. Mehmet Ali Büyükkara**

**İstanbul Şehir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi**

---

\* Bu tebliğ, "Mezhepsel Uzlaşma ve Barış Hakkında Modern ve Postmodern Yaklaşımlar Üzerinden Bazı Düşünceler" başlığıyla *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 35 (2013/2) sayıda yayımlanan makalemize dayanmaktadır.

İslam âleminde mezhepler ve dinî cemaatlerin sebep olduğu ihtilaf ve tefrikalar, tarihte olduğu gibi bugün de sosyal barış ve istikrarı bozan, hatta kanlı çatışmalara yol açan nedenler arasında ilk sıralardaki yerini korumayı sürdürmektedir. Hâlen Irak, Suriye, Bahreyn, Yemen, Pakistan ve Afganistan’da mezhepsel ayrılıklardan dolayı büyük can kayıpları yaşanmaktadır. Suudi Arabistan’da ve bazı Afrika ülkelerinde aynı sebeplerle tefrika ve çatışma riski ciddi boyutlardadır. Yaşanmış acı hadiseler, edinilmiş tecrübeler ışığında, sözkonusu potansiyel riski küçültmek, en azından sabitlemek için değişik teoriler, projeler geliştirilmiş, yasalastırma faaliyetleri, çeşitli uygulamalar, kurumsallaşmalar ve diyalog çabaları ile belli sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Konumuzla alakalı tartışılması gerekenlerin başında, meseleye teorik yaklaşımın hangi temel üzerine oturacağı hususu gelmektedir. Ana kaynaklara dönüşü bir iddiası bulunan mezhepler üstü bir din anlayışı temelinde farklılıkların minimize edileceği bir teorik zeminden hareketle mezhepsel barışın temini girişimi, sözü edilen yaklaşımlardan birisidir. Bu yaklaşımda modernizmin tanımlayıcı, dizayn edici, merkezci ve tek tipçi karakteri hemen kendi belli etmektedir. Diğer yaklaşımda ise “farklılıklara açık - çok kültürlü” post-modern karakter egemendir. Tüm mezhepsel-cemaatsel oluşumlar doğruluklarına, yanlışlıklarına bakılmaksızın bir gerçeklik olarak kabul edilir ve teolojik veya teorik tespit ve yönlendirmelerden uzak bir şekilde çoklu ve eşit bir atmosfer içerisinde ilişkiler düzenlenerek belli bir uzlaşmaya varılmaya çalışılır.

## **1. Modern Yaklaşım**

### **a. Modern Yaklaşımın Niteliği**

İlahi vahyin ve nebevî öğretilerin yani dinin insanlar tarafından anlaşılması ve yaşanmasındaki yorumsal farklılıkların kurumsallaşmış biçimleri olan mezhepler, bu karakterleri nedeniyle beşerî nitelikli oluşumlardır. Mezhepler genel olarak kendilerini din ile özdeşleştirme eğiliminde olsalar da bu durum yanıltıcıdır. Bir mezhebin kendisini hak dinin yegâne temsilcisi olarak görmesi demek, diğer mezhepleri dışlaması, dalaletle suçlaması anlamına gelir. Belki din içerisinde bir zenginlik sayılabilecek olan mezhepler, böyle bir iddiada bulunmak suretiyle fitne ve çatışma odaklarına dönüşebilirler.

Modern dinî söylem, bugünden geçmişe doğru mezhepsel ve cemaatsel gelenekleri atlamak suretiyle ilk kaynaklara müracaat ederek söz konusu ayrışmanın temelsizliğini ya da gereksizliğini ortaya koymaya çalışır. Müslümanların ortak kutsal kitabı olan ve sıhhati üzerinde büyük ittifak bulunan Kur’an, doğal olarak bu işlemde temel referans

kaynaktır. Kur'an'ın ana ilkeleri olan *tevhit, adalet, eşitlik, hürriyet, sulh* gibi kavramların altı çizilir ve tüm Müslümanlar bu ilkelerin zemininde buluşmaya davet edilir.

Mezheplerin tarihte tefrika unsuru olması gerçeğinden hareketle, Kur'an'ın bölünmeyi, parçalanmayı nehyeden ayetleri bu söylemde pek tabii ki ön plana çıkar. Şu ayetler gerçekten önemlidir: “Dinlerini parçalayan ve grup grup olanlardan olmayın. Bunlardan her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir” (er-Rûm, 30/32). “(Ey Muhammed!) Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlarla senin bir ilgin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır” (el-En'âm, 6/159). “Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin” (eş-Şûrâ, 42/13). “Topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve parçalanmayın” (Âl-i İmrân, 3/103). Bu ayetlerde Allah açık şekilde inançta ve toplumsal hayatta bölünmeyi, parçalanmayı haram kılmaktadır.

### **b. Ümmetçi Bir Söylem Olarak Modern Yaklaşım**

Söz konusu referanslar ve birlik dili, 19. yüzyıldan itibaren İslamcı âlimler, düşünürler ve siyasetçiler tarafından çokça kullanılan bir söylemin kaynağını oluşturmuştur. Cemaleddin Efgâni (ö. 1897), Mehmet Akif (ö. 1936), Muhammed İkbal (ö. 1938) gibi şahsiyetlerin eserlerinde bu vurguların güçlü izlerini görmekteyiz. Bu aynı zamanda ümmetçi bir şurulanmayı hedeflemektedir. “Müminler ancak kardeşirler” (el-Hucurât, 49/10) ayeti bu bağlamda önemlidir. “Allah ve Resûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider” (el-Enfâl, 8/46) ayeti ise bir diğer önemli argümandır. Toprakları emperyalist işgale uğramış yahut Batılı güçlere bağımlı ve despot yöneticilerin idare ettiği görünüşte bağımsız ülkelerdeki İslamcı direniş, hürriyet ve demokrasi hareketleri, birlik ve beraberliğe mani, bölücü nitelikli mezhepsel ve etnik faktörlerin zayıflatılması amacıyla bu türden argümanları yerinde ve başarıyla kullanmıştır. Bu ümmetçi söylemi 20. yüzyılda geliştiren hareketler olarak Arap dünyasından İhvânü'l-Müslimîn cemaatine, Hint coğrafyasından Cemaat-i İslâmî teşkilatına işaret edebiliriz. Bu söylemin hem yakın tarihte hem de günümüzde mezhepçiliği ve yol açtığı çatışmaları frenleyen bir işlev gördüğü muhakkaktır.

### **c. Milliyetçi Bir Söylem Olarak Modern Yaklaşım**

Milliyetçi hareketlerin de aynı şekilde mezhepler üstü söylemi tercih eğiliminde olduğunu görmekteyiz. Çok dinli ve çok mezhepli bir coğrafya olan Orta Doğu'da modern ulus

devletlerin 20. yüzyılda kurulmaya başlaması ile birlikte, ulus fikrini zaafa uğratan mezhepçiliği kırmak için bu modern söyleme sıklıkla müracaat edilmişti. Türk, Arap ve İran ulusları yaratma peşindeki siyasiler ve ideologlar mezhepler üstü bir din tasavvurunu da-ima savundular. Örneğin Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı mezhepler üstü bir kurum olarak planlandı. Tevhid-i tedrisat uygulamasının amaçlarından birisi de yeni Türkiye’de tek bir dinî yorumun öğretimine imkân vermektir.

Çok mezhepli Lübnan ve Suriye’nin, önce Osmanlı’dan sonra da Fransa’dan bağımsızlığını kazanması ve birleşik bir ulus devletinin inşası için mücadele vermiş olan Arap milliyetçisi figürlerin söylemlerinde de benzer motiflere rastlanmaktadır.<sup>1</sup> Her ne kadar Fars milliyetçiliğinde din olgusu genel olarak Şia mezhebiyle özdeşleşmiş olsa da, Ali Şeriatî’nin *Ali Şiası* kavramlaştırması, geleneğin tahrifine uğramamış bir dinsel duruş olarak mezhepçi *Safevî Şiası* karşısında birleştirici bir milliyetçi pozisyona işaret etmektedir.<sup>2</sup> Seyyid Muhammed Hatemi’ye göre ise İran etnik, dilsel ve dinsel farklılıklardan oluşan bir ülke olsa da İranlılık bütün bu farklılıkların üstünde olan bir olgudur. İranlılık kimliği Sünnî-Şîî, Fars-Türk unsurlarını kendi içinde barındırmaktadır. Başka bir deyişle “İran bütün İranlılarıdır”.<sup>3</sup>

Hem Şeriatî’nin hem de Hatemi’nin değerlendirmelerinin, Efgânî’nin “ümme-i önceleyen” milliyetçi fikirlerine daha yakın durduğu görülmektedir.<sup>4</sup> Bu fikirler Batıcı ve laik modern Fars ulusçuluğunun epey uzağındadır. Aslında milliyetçi modern söylem mezhep olgusunu mezhepler üstü bir mantıkla ve Kur’an’a dönüş ekseninde değerlendirirken, ümmetçi modern söylemin aksine kendisini genellikle laik bir retorik ile ifade etmiştir. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti’nin laiklik ilkesi uyarınca devrim kanunları kapsamında tekke ve zaviyeleri kapatması, *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*’yla medrese öğretimini sonlandırıp eğitim-öğretimi tekeline alması, hukukun sekülerleştirilmesi hem dinimiz hem de ülkemiz açısından olumlu ve hayırlı gelişmeler olarak değerlendirilir.

1 Bkz. Itamar Rabinovich, “The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45”, *Journal of Contemporary History* 14/4, (1979): 699-700.

2 Bkz. Ali Şeriatî, *Ali Şiası Safevî Şiası* (çev. F. Artinli, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990) s. 7-37.

3 Emre Bayır, “İranda Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: ‘İranlılık’ Düşüncesine Giden Yol”, *Stratejik Analiz* 9/1, (Ocak 2001).

4 Efgânî’nin ümmeti destekleyen bir unsur olarak gördüğü milliyetçi düşünceleri hakkında bkz. Hayrettin Karaman, “Efgânî, Cemalettin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), c. X, s. 462-4.

Konuya mezhepler açısından baktığımızda bu değerlendirmenin şöyle bir karşılığı bulunmaktadır: Asr-ı saâdetin özgün din anlayışını tahrip eden, siyaset ve çıkar odaklı çalışan, ilahî mesajın yerine mezhep ulemasını referans alarak bir nevi insanı kutsallaştıran, dinin Kur'an kaynaklı engin kapsam alanını mezhepsel hükümler çerçevesine alıp daraltan, bu hâllerle tarihte fitne, kavga ve kargaşayı körükleyen mezhepler ya da onlara benzer bir fonksiyon icra eden cemaatler, laiklik uygulamaları sayesinde devre dışı bırakılmıştır ve din özgürleştirilmiştir. Bu iddialara eşlik eden "atalar dinine uyma", "arzu ve hevaya tapınma" suçlamaları mezhepçilik eleştirilerini daha ciddi bir boyuta taşır.

#### **d. Modern Yaklaşımın Problemleri**

Bu söylem, velev ki iyi niyetli olsun, sanıldığıının aksine birleştirici bir işlev görmekten uzaktır. Zira çoğu defa tenkitler mezhepçilik ya da cemaatçilik kapsamını aşarak mezhep ve cemaat eleştirisi boyutuna varır. Bu ise mezhep ve cemaat mensupları için rahatsız edici ve çoğu kez onur kırıcıdır. Laiklik övgüsü ve taraftarlığı bilhassa geleneksel dindar çevrelerde karşılık bulmayan bir durumdur ve önerilen çözümlerin lâdinî olarak algılanmasına yol açar, "yüce" devletin buyurganlığını anımsatır, toplum mühendisliğini çağırır.

Söylemdeki milliyetçi refleksler nedeniyle bazen ulus unsuru mezheplerin doğruluğunu/yanlışlığını, faydasını/zararını vs. ölçmek için bir kriter haline gelir. Örneğin bir ülkenin Sünnîlerinin, Şîîlerinin ya da Alevilerinin diğer ülkelerdeki mezhepdaşlarına kıyasla daha doğru yolda olduğu söylenir veya daha makul, sevimli, uyumlu vs. oldukları belirtilir. Diğerlerine benzemedikleri iddia edilir. Ne de olsa aynı ülkenin toprağında büyüdükleri, aynı suyu içip aynı havayı soludukları, aynı tarihi paylaştıkları ifade edilir. Buradan mezhepleri aşan bir ulus bilincine varılmaya çalışılır.

Ancak mezheplerin ülke sınırlarını aşan bir kimlik taşıdıkları, ulus denen modern kimlikten daha köklü bir tarihe yaslandıkları, üstelik kesin inançlara dayandıkları gerçeği görmezlikten gelinir. İğdır Şîîleri ile Tebriz ya da Kum Şîîlerini ayırdetme girişimleri ters teper, tepki görür. Samandağı Nusayrîleri ile Lazkiye'deki mezhepdaşlarını farklılaştırma çabası yapay kalır, yanlış anlaşılır. Bir Şîî Müslümanı sırf kendi vatandaşınız diye Kum ve Necef'le bağını koparmaya; veya bir Nusayrî Türkiye vatandaşını Hatay'la sınırlayıp Suriye'yle irtibatını kesmeye çalışırsanız bu, mezhebî ilişkilerin tabii seyrine müdahale anlamına gelir. Bu tutum, kişiyi daha iyi ve sadık vatandaş yapmaz; bilakis devletine yabancılaştırır. Ortak yaşama kültürünü yıpratır, sosyal sözleşmeyi tahrip eder.

Aynı ulusalcı tavır, “millî-mezhebî” oluşumların ortaya çıkmasını tetikler ya da bizzat dizayn eder. Bunlar tabii ki yapay oluşumlardır. Dinsel, mezhepsel, cemaatsel ilişkilerini doğal bir seyirle ulusal sınırlara takılmadan, ulusalcı buyruk ve tavsiyelere aldırılmadan sürdüren yapıların yanısıra, çoğu kez devletin himayesi ve desteğiyle kurulan “millî” ve milliyetçi oluşumlar, devletin güvenilmez bulduğu ana akımların alternatifleri olarak zuhur ederler. Ulus devlet bu yapılar üzerinden bir mezhebî veya cemaatsel oluşumu kontrol etmek ister.

Söz konusu durumun enteresan örneklerinden birisi Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin 1922 yılında Ankara Yönetimi tarafından Papaz Eftim'e kurdurulmasıdır. Buradaki amaç Fener Rum Patrikhanesi'nin İstanbul ve Anadolu'daki etkisini kırmaktır. Mübadele dışında bırakılan ve Fener Patrikhanesi'ne ait bazı kilise, bina ve vakıfların haksız şekilde kendisine devredildiği bu imtiyazlı fakat yapay cemaat, hiçbir zaman dünya Ortodoksları tarafından meşru bir kilise olarak tanınmamıştır. Son olarak bu cemaatin liderlerinin Ergenekon adlı yasadışı ulusalcı yapılanmada yer aldıkları iddia edilmektedir ve yargılanmaları hâlen sürmektedir.

Modern yaklaşımın mezhepler üstü din tasavvuru, meselelerin çözümünün “akıl ve vahiy ekseninde” olması gerektiğini savunur. İslamiyet'in her şeyden önce bir din olmasının tabii neticesi olan dogmatik yüzü ile pek yüzleşilmek istenmez. İslam söz konusu olduğunda rasyonel olmayan herhangi bir şeyin bulunmayacağı savı bir hayli iddialıdır. Böyle bir hükmün dinsel dogmaları “sündürmek” için bir temel teşkil etmesi, geleneksel köklü mezheplerin bu yaklaşıma her zaman şüpheyle bakmasının ve genellikle itibar etmemesinin başlıca nedenidir.

Şüphesiz ki İslam itikadı ve şeriat esaslarının Kur'an'dan ibaret olduğunu söylemek mümkün değildir. Modern söylemin “İslam Kur'an'dan ibarettir” önermesi, mutaassıp Selefîyye'nin “Din sünnettir, sünnet de dindir” önermesinden<sup>5</sup> çok farklı bir mantığa sahip değildir. Modern İslami yaklaşımın ilk temsilcileri, çağdaş Müslümanın ilerleme ve gelişme yolunu açmak gayesiyle mezhepsel geleneği mahkûm ederek “esas kaynaklara dönüş” çağrısı yaptılar. Ancak bu esas kaynaklardan birisi olan hadislerin aynı zamanda

5 Ehl-i Hadis'in meşhur âlimi İmam Berbehârî'nin *Şerhu's-Sünne*'sindeki ilk kaide “İslam Sünnet'tir; Sünnet de İslamdır” şeklindedir. Bkz. Hasan b. Ali el-Berbehârî (ö. 329/941), *Explanation of the Creed* (İng. çev. Daawood Burbank, (Birmingham: Al Hidaayah Publishers, 1995), s. 23.



çözmek istedikleri çağdaş problemlerin nedenlerinden birisi olduğu kanaati oluşunca, “esas kaynaklara dönüş” çağrısı sadece Kur’an’a endekslendi.

Oysa bu yöntem bir tefrit durumuydu. Mezhepsel-cemaatsel taassubu izale ederek ümmeti rahatlatmak isteyen bu iyi niyetli âlim ve düşünürler, bu tutumlarıyla geleneksel ilim ve siyaset çevrelerinin güvenini kazanamadılar. Meramlarını halka da anlatamadılar. İslah hep küçük çaplı çabalarla sınırlı kaldı. “Okursanız Kur’an size kendisini açar” naifliğinin ve pozitivizmin yoğun etkisindeki bir akılcılığın, tıpkı diğer dinlerdeki gibi mezhepler ve cemaatler üzerinden temsil edilen İslamiyet adına tutarlı bir karşılığı maa-lesef yoktu. Çok değerli entellektüel gayretlerin büyük bölümü böylece harcanıp kaybedildi. Tefrikayı gidermek gayesiyle ortaya konan fakat mevcut psiko-sosyal yapıyı doğru okuyamayarak ölçüyü kaçıran bu çaba, örneğin Hint dünyasında, aralarındaki kavgayı hâlâ aynı şevkle sürdüren Ehl-i Kur’an - Ehl-i Hadis ihtilafı benzeri birçok asırlık dinsel ve sosyal sorunu geriye miras bıraktı.

Modern yaklaşımın “tevhitte buluşma” daveti parlak ve çekici görünmesine rağmen mezhepsel yaklaşım ve barış açısından tek başına yeterli işlevselliğe sahip değildir. Üç ana İslami esas olarak tevhit, nübüvvet ve ahiret inancının farklı mezheplerin ortak zeminini oluşturduğu tezi, önemli bir beklentiyi taşımakla birlikte tek başına yine gayeye matuf görünmemektedir. Zira özellikle senkretik/bağdaştırmacı karakterli mezhep ve cemaatlerde hem tevhidin, hem nübüvvetin hem de ahiretin ne kadar muğlak ve bulanık inançlarla bütünleşik olduğu ve ne kadar uzlaşmaz ölçülerde birbirlerinden ve ana akımlardan farklılaştığı, erbabının malumudur.

“Ortak zemin” davetinin ana akımlara özellikle bağdaştırmacı küçük grupların inançlarını -çoğu kez kendilerini tanımlamalarından farklı şekilde- “tanımlama/betimleme” hakkı verdiğini ve bu riskin bu grupları rahatsız edebileceğini de burada belirtelim. Aşağıda üzerinde konuşacağımız ortak ülkü ve tasavvura dayalı toplumsal uzlaşma ve sözleşme olmadan, anılan dinsel teorik zeminlerin pratik yaklaşmayı ve barışı tek başına sağlaması bir hayli güç olup, bu öneriler ancak bir temenni değeri taşımaktadır.

## **2. Bir Alternatif Olarak Postmodern Yaklaşım**

### **a. Postmodern Yaklaşımın Niteliği**

Dinlerin temel kaynaklarının ihtilafa müsait olan yapısı, dindarların siyasal ve kültürel tecrübeleri, bugüne kadar dinî tefrika ve gruplaşmaların sebeplerini oluşturmuştur.

Bundan sonra da aynı ayrılıklar değişik biçimlerle de olsa benzer sebeplerle sürecektir ve kendisini tekrar edecektir. Varoluşsal sorunlar karşısında sadece rasyonel çözümlerle yetinmeyen insanoğlu, çeşitli dinî çözümlerin peşinde gruplaşmaya devam edecektir. Hayattan dini çekip almaya çalışan modern ve seküler ideolojilerin bıraktığı büyük boşluk, postmodernizmin sunduğu imkânlarla mezhepler ve cemaatler tarafından belki de eskisinden daha hızlı şekilde doldurulacaktır. Otoriter ya da buyurgan resmî din kurumları ve otoriteleri karşısında sivil dinî oluşumların doğması kaçınılmazdır. Şunu da söylemek gerekir ki, dinî gruplaşma mevzubahis olunca istismar ve çatışma hep muhtemel olmuştur ve bundan sonra da olacaktır. İstismarcı ve çatışmacı yapılarla mücadele de eskiden olduğu gibi yine cemaatsel yapılar vasıtasıyla yapılacaktır.

Öyleyse bilhassa Türkiye'deki "ilahiyatçı" çevrede hâkim olan ve "gerçek ve tek" din tasavvuruna sahip olduğunu savunan modern dinî söylemin dile getirdiği "dinin, grup ve cemaatlerin elinden kurtarılması" fikrinin gerçekçi ve pratik bir yanının bulunmadığını söyleyebiliriz.<sup>6</sup> Söz konusu realite mezhepsel ve cemaatsel yapılara karşı modern olanın alternatifi olarak postmodern yaklaşımı haliyle gündeme getirmektedir.

Bu açıdan postmodernizm, cemaat duygusunu teşvik eder. Her dinî grup kendi doğrularını, inançlarını ve hayat tarzını yarattığından, postmodernistler, grup ihtilaflarını ve çatışma olgusunu doğal bir gerçeklik kabul ederler. Bu nedenle "Allah'a, peygamberliğe, ahirete inanan herkes İslam dairesindedir, kurtuluşa ermiştir" türünden genellemeci hükümleri ortaya koyma ihtiyacı duymazlar. Zira postmodern yaklaşıma göre, insanları bağlayan, birleştiren ortak/genel kavramların artık fazla bir fonksiyonu kalmamıştır. Her bireysel ve grupsal varlığın kendisini tanımlaması ve tasviri esas alınmalı, başkalarının değer izafe etme, norm koyma ve biçim verme gayretlerine müsaade edilmemelidir.

Modern yaklaşımın bir taraftan "dinin bireysel olduğunu" öne sürerek mezhep ve cemaatlerin işlevini boşa çıkarmaya kalkışması, fakat diğer taraftan "vahiy-akıl eksenini" adıyla dogmatik ve subjektif bir ideolojiyi mezhepsel/cemaatsel öğretilerin alternatifi olarak dayatmak istemesi ve buradan aslında kollektif bir bilinç üreterek bireyselliği yok etmeyi hedeflemesi, olaya postmodern pencereden bakıldığında ciddi bir çelişki olarak görünmektedir. Postmodern yaklaşım, modernizmin rasyonelliğine, norm koyucu karakterine, bütünselciliğine ve merkezîyetçiliğine her zaman güvensizlik duymuştur.

<sup>6</sup> Bu söylemin aslında bir özeleştiri niteliğinde olan eleştirisi için bkz. Ali Bardakoğlu, "İlahiyatçıların Din Söylemi", *İslâmiyât* 4/4, (2001): 63-76.

### **b. Postmodern Yaklaşımın Avantajları**

Dolayısıyla postmodern yaklaşımlar, mezhepler ve dinî cemaatler açısından modern yaklaşımlar kadar ürkütücü ve korkutucu bir nitelik arzetmezler. Aklın alanının kısıtlanması, hukuktan çok haklara vurgu yapılması, kültürel özerklik, devletin küçültülmesi, çoklu dinî eğitim ve küçük hukuk uygulamalarına imkân verilmesi gibi özellikleriyle postmodern yaklaşımlar, laiklik uygulamaları karşısında Sünnilik, Şiilik gibi büyük dinî yapıların kimlik, kurum ve kazanımlarını koruyan bir alan açmaktadır.

Diğer taraftan bu yaklaşım adı geçen büyük mezhepler karşısında, görece daha küçük mezhepsel/cemaatsel yapıların varlıklarının devamı, ayırımcılığa ve baskıya uğramamaları açısından önemli bir güvence de sağlamaktadır. Ayrıca postmodernitenin vazgeçilmez bir aygıtı olan sivil toplum, mezhep ve cemaatlerin kendilerini ve taleplerini kamuoyuna özgürce sunabilecekleri bir imkânı ortaya çıkartmakta, temsil olanaklarını siyaset de dâhil tüm toplumsal alanlara taşımaktadır.

Postmodernizmin “herkes kendince veya aynı anda doğrudur/haklıdır” göreceliği, çoklu dinî eğitimin felsefi temelini oluşturur. Modernizmin “bir olma” yönündeki çağrısı, bu görecelik nedeniyle ister istemez “bir araya gelme” çağrısına dönüşür. Diyalog ortamı bu çağrı etrafında daha makul ve verimli bir şekil alır. Kanada, Avustralya, Hindistan gibi asimilasyoncu olmayan çok dinli, çok mezhepli, çok milletli, çok dilli ve çok kültürlü devlet modelleri, toplumsal sözleşmeye dayanan sistemlerini iyi işlettikleri takdirde dinsel ve mezhepsel uzlaşma ve barış bakımından diğer modellere kıyasla en az sorunlu modeller olarak gözükmektedirler. Ancak zaman zaman kaotik problemlerle yüzleşme durumunda kalan Hindistan örneği, çok kültürlü devlet ve adalet sisteminin, ayrıca kolektif özgürlüklerin, toplumsal barış için tek başına yeterli olmadığını, beraber yaşama ve hoşgörü kültürünün yaygınlaşması, sosyal ahengin sağlanması için ciddi sivil çabalara ve diyalog süreçlerine de ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Pek tabii ki adil ekonomik paylaşım ve fırsat eşitliği de bu barışın olmazsa olmazlarıdır.

### **c. Postmodern Yaklaşımın Problemleri**

Tüm bu avantajlarına rağmen postmodern yaklaşım ve politikalar, mezhepler ve cemaatler için bir dizi sorunun da kaynağını oluşturmaktadır. Modern yaklaşımın küstahça bir tavırla yok saymak istediği dindarların geçmişle kurdukları geleneksel bağ, postmodern yaklaşımda saygıyla karşılanmıştır. Bu bağın kimlik kazandıran bir unsur oluşu ve postmodernler tarafından korumaya alınışı belki olumlu bir tutum olarak görülebilir. Fakat

aynı yaklaşım, bir taraftan geçmişe ve geleneğe saygı duyarken, diğer taraftan otorite anlayışını reddederek veya otoriteye saygısızlık göstererek, mezhepsel/cemaatsel disiplin ve hiyerarşinin yıkımına neden olmaktadır. Söz konusu dini gruplar bu gelişmeden tabii ki hoşnut değildir; zira alt kimlikler bu defa özgürlük arayışına yönelmekte ve mezhepsel/cemaatsel müesses yapıyı içten içe tahrip etmektedirler. Yani geçmişe ve geleneğe saygı gösteren postmodern yaklaşım, protesto ve ilhad hareketlerine kapı açarak sanki geçmişe ve geleneğe ihanet etmektedir.

Postmodernizmin, dinlerin ve mezheplerin kesinlerini ve değişmezlerini kabullenmesi mümkün görünmemektedir. “Hakikatin tek ve kendi indinde olduğunu” iddia eden modern söylemin katılığına tam aksine postmodernizmin getirdiği rölâtif durum, muğlak ve kaypak zemin, geleneksel dinî yapılar ve özellikle ana akımlar açısından aynı derecede rahatsız edicidir. Değerlerin parçalanması, yönsüzlük, çözülme ve yozlaşma gerçekten zarar vericidir. Grup yapılarının kesin inançlarına sadakat göstermekteki ısrarları, postmodern ortamlarda yer yer radikal, fundamentalist gibi yaftalamaları gündeme taşır. Bu ise toplum içinde gereksiz ön yargılar oluşturur. Grupları ikiyüzlü tavrı ve politikalarına mecbur eder.

Postmodernizmin yüzleşmek zorunda olduğu diğer bir sorunsal da şudur: Yaratmış olduğu kültürel çoğulculuk vasıtasıyla “kollektif” kimliklerin ya da diğer bir deyişle “topluluk varlığı” biçimlerinin korunmaya alınması ve grupsal hakların muhafazası, “bireysel” kimliklerin haklarını ve farklılaşmanın imkânını uzun vadede de olsa aşındırıp kısıtlamakta mıdır? Bu meseleye liberalizmin postmodern durumdaki bir açmazı olarak da bakabiliriz.

Dinsel ve mezhepsel hoşgörüyü dayanan ve postmodern çok kültürlü siyasal modeli fazlasıyla andıran *Osmanlı millet sistemi*, gayrimüslim azınlıklara tanıdığı özyönetimle onlara inançlarını serbestçe yaşama özgürlüğü vermişti. Azınlıklar, çıkardıkları yasaları ve mahkemeleriyle kendi hukuklarını uygulayabiliyorlardı. Toplu ibadet özgürlükleri, vakıf ve mülkiyet hakları garanti altına alınmıştı. Bir millete mensup olan kimse, modern toplumdaki azınlığın aksine bazı davranış ve tutumlar sergilemiştir. Millet aidiyeti, fertlere cemaat içinde bir güvenlik ve kimlik vermiştir. Bir millet mensubu için, modern toplumdaki azınlık ferdinin yaptığı gibi çevre ile yarışma, kimlik ispatı, asimile olma veya asimilasyona karşı direnme, dolayısıyla çatışmacı davranışlara girme gibi durumlar söz

konusu olmamıştır. Kendi milletinin kompartmanında herkesin genellikle huzurlu olduğu belirtilmektedir.<sup>7</sup>

Fakat millet idareleri, Sabetay Sevi örneğinde olduğu gibi, içlerinden çıkan sapkın saydıkları itiraz ve yorumları yasaklama, bastırma hakkını, sistemin kendilerine tanıdığı ayrıcalıktan yararlanarak kullanıyorlardı. Yani millet bünyesindeki bireylerin kişisel inanç özgürlükleri, o milletin tüzel kişiliğine resmen tanınan geniş hoşgörünün dışında kalmaktaydı. Bu milletlerin çoğunluk olan Müslümanlarla ilişkileri de, belirlenmiş kurallara göre yürüyordu. Mesela cizye vergisi karşılığında askerlikten muaf tutulmaktaydılar.<sup>8</sup> Milletler arası evliliklere müsaade edilmemekteydi. Yeni ibadethanelerin inşası izne tabiydi.

Tarihsel dönemindeki şartlar altında ileri bir sistem olan ve farklı dinî/mezhebî toplulukları yüzyıllarca barış içinde birarada tutan Osmanlı millet sisteminin, mezhepsel uzlaşma noktasında günümüz için ideal bir örnek teşkil etmesi mümkün görünmemektedir. Ülkedeki farklı İslam mezheplerinin eğitim, fetva gibi hakları mahfuz kalmasına rağmen devletin “Sünnî-Hanefî” nitelikli resmî bir mezhebe sahip olması, sistemin diğer bir handikapıydı.<sup>9</sup> Sistem toplumsal sözleşme ve eşit yurttaşlık bakımından yeterli donanımlara sahip değildi.

Osmanlı millet sisteminden mülhem olduğu genellikle söylenen Lübnan mezhep sisteminin tıkanmış olması, bu bağlamda dikkatle incelenmeye değerdir. Diğer bir ilginç örnek olan İran İslam Cumhuriyeti ise, anayasasındaki çoğulcu hükümlere rağmen ne yazık ki Ortadoğulu modern ulus devlet modelinin tipik karakterini taşıyan baskıcı ve hürriyetleri kısıtlayıcı bir mezhep devleti şeklinde işlemektedir.

---

7 Bkz. İlber Ortaylı, “Millet (Osmanlılar’da Millet Sistemi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005), c. XXX, s. 67.

8 Hz. Muhammed’in (a.s.) Medineli Yahudiler ile yaptığı Medine Sözleşmesi’nin, günümüze bakan yönüyle vatan savunmasına katılım noktasında Osmanlı millet sistemine kıyasla daha kullanışlı bir çözüm ürettiğini söyleyebiliriz. Medineli Yahudilerin saldırıya uğrayan şehirlerini savunmak için bizzat Müslümanlarla yardımlaşacakları kuralı, askeri muafiyet söz konusu olduğunda “ortak tasavvur ve eşit yurttaşlık” bakımından daha ileride gözükmektedir.

9 Konu hakkında ayrıntılı bilgi ve Osmanlı’da resmî mezhep uygulamasının sebep olduğu sıkıntılar hakkında bkz. Hayrettin Karaman, “Osmanlı Hukukunda Mezhep Tercihi”, *Osmanlı* içinde, ed. K. Çiçek, C. Oğuz, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), c. VIII, s. 189 vd.

## Sonuç

Bu çalışmamızda değerlendirdiğimiz meselelerin, aslında modern aydınlanmacı-evrenselci paradigmanın artık işlevselliğini yitirdiğinin bir göstergesi olduğunu öncelikle belirtmeliyiz. Geleneğin üzerine koyduğu unsurlardan arındırılmış mezhepler üstü bir “resmî” din inşası çabasının karşılığı alınmamıştır.

Söz konusu modern yaklaşımın İslamcı bir retorik ile sunumu, hakkı teslim etmek gerekir ki, özellikle 20. yüzyılda mezhepsel bariyerler aşılarak ortak ümmet tasavvurunun oluşmasına ve bu yolla karşılıklı nefret ve önyargıların azaltılmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Ancak tatminkâr bir başarıdan söz etmenin mümkün olmadığını düşünüyoruz. Nihayetinde İran’ın İslamcı devrimcileri, bir mezhep devleti üretmenin ötesine malesef geçememişlerdir. Bu durum 20. yüzyıl İslamcılığı için tam bir hayal kırıklığıdır. Öte yandan İslamcılık, Selefliğin mezhepçi dışlamacılığını engellemede başarısız kalmış, hatta yer yer Selefliğin dar girdabına kapılmış ve kendi içinden özellikle 1990’lı yıllarla beraber mezhepsel şiddet üreten irili ufaklı yapılanmaları çıkartmış, birleştirici İslamcı gayelerin tahakkukunda epeyce geri kalmış, ideallerine ulaşamamıştır.

Söz konusu modern yaklaşımın milliyetçi sunumu ise daha çok laikçi ulus devletlerin bir aleti olarak iş görmüş, dinî özgürlükleri -güya “sahih İslam” adına- kısıtlayarak mezhepleri ve cemaatleri küstürmüş, dindarları devletlerinden soğutmuş, resmî veya millî mezhepsel yapılar yaratarak mezheplerin iç dinamiklerini bozmuş, “Kur’an ve akıl merkezli” din tasavvuruyla gelenekçi geniş kesimleri bir nevi “din mühendisliği”nin nesnesi yapmak istemiştir.

Diğer taraftan, norm koymaktan kaçınması, aklın alanını kısıtlaması, hukuk yerine haklara vurgu yapması, kültürel özerklik, çoklu din eğitimi ve mezhebî hukuk uygulamalarına kapı açması gibi özellikleriyle postmodern yaklaşım, mezhepleri de içine alan dinî gruplar açısından genellikle daha güvenli ve sevecen bulunmuştur. Ancak postmodernist yorum ve açıklamaların muğlak ve kaypak zemini, geleneksel dinî yapılar açısından kuşkusuz aynı derecede rahatsız edicidir. Grup yapılarının kesin inançlarına ısrarla sadakat göstermeleri postmodernlerce radikal ya da fundamentalist olmanın bir sebebi sayılmaktadır.

Diğer bir olumsuzluk ise postmodernizmin, otorite anlayışını reddederek veya otoriteye saygısızlık göstererek mezhepsel/cemaatsel disiplin ve hiyerarşinin yıkımına neden

olmasıdır. Postmodernizm ile yeşeren kültürel çoğulculuğun üretmiş olduğu dinsel “kollektif” kimliklerin, “bireysel” kimliklerin haklarını aşındırıp kısıtlaması başka bir sorundur ve uygulandığı tarihsel şartlar altında ileri bir sistem olan ve farklı dinî/mezhebî toplulukları yüzyıllarca barış içinde birarada tutan Osmanlı millet sisteminin günümüz açısından zayıf yanını oluşturmaktadır.

Millet sistemi ayrıca toplumsal sözleşme ve eşit yurttaşlık bakımından da bugünün dünyası için yeterli donanımlara sahip değildir. Osmanlı millet sisteminden mülhem olduğu genellikle söylenen Lübnan mezhep sisteminin tıkanmış olması, bu bağlamda dikkatle incelenmeye değerdir. Diğer bir ilginç örnek olan İran İslam Cumhuriyeti ise, anayasasındaki çoğulcu hükümlere rağmen ne yazık ki Ortadoğulu modern ulus devlet modelinin tipik karakterini taşıyan baskıcı ve hürriyetleri kısıtlayıcı bir mezhep devleti şeklinde işlemektedir. Fakat postmodern bir aygıt olan sivil toplum, mezhep ve cemaatlerin kendilerini ve taleplerini kamuoyuna özgürce sunabilecekleri bir imkânı ortaya çıkartmış, temsilcilerini siyaset de dâhil tüm toplumsal alanlara yaymıştır.

Lübnan ve İran örnekleri göstermektedir ki anayasa ve yasaların mezhep esasına göre şekil alması, mezhepsel uzlaşmayı ve yurttaşların eşitliğini sağlayan bir unsur değildir. Çoğunluk ya da azınlık olsun, mezhep ve tarikat gibi dinî inanç gruplarının laiklik ilkesine takılmadan tanınarak din ve vicdan hürriyetlerinin garanti altına alındığı, fakat anayasanın bütünüyle doğal haklar ve eşit yurttaşlık temelindeki bir toplumsal sözleşmeye dayandığı yönetim yaklaşımları mezhepsel barış açısından en elverişli idare biçimleri olarak öne çıkmaktadır.

Farklı inanç ve kanaatlerden olan toplulukları birleştiren fakat eritmeyen bir yurttaşlığı, veya diğer bir ifadeyle aynılaştırıcı politikalarından salim bir şekilde kimliğini bırakmadan tam yurttaş olma hakkını kolaylaştıran bir yönetim tarzı olarak müzakereci demokrasi, uygulamadaki tüm zorluklarına rağmen konumuz açısından değerlendirmeye alınmalı ve üzerinde çalışılmalıdır.<sup>10</sup> Klasik liberal demokrasinin tüm yurttaşları eşit şekilde kapsama konusunda eksik kaldığı, demokrasiyi bir nevi seçim rekabetine indirgediği eleştirisinden hareketle bir alternatif olarak sunulan “müzakereci demokrasi” tezinde, tüm yurttaşların eşit ve özgür şartlar altında ortak sorunları hakkında müzakere edebilecek-

---

<sup>10</sup> Müzakereci demokrasi hakkında bkz. Hasan Tunç, “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12/1-2, (2008): 1125-1127.

leri bir modelin oluşturulması ve bunun kurumsal anlamda geliştirilmesi savunulmaktadır. Böylelikle bireyler ile devlet arasında güçlü bir iletişim ağı oluşmasının yanında, çoğunluğu sağlayamamış farklı inanç ve kanaatteki yurttaşların ferdi ve kolektif haklarının emniyet altına alındığı ve sürece dâhil edildiği meşru bir zeminin de oluşması sağlanacaktır.

Mezhepsel ibadet, örgütlenme, eğitim-öğretim, ifade ve yayın haklarını da içeren din ve vicdan özgürlüğü, anayasal tanınma gibi hususlar yanında; mezhepler, cemaatler ve mensupları açısından sosyal adalet ve eşitlik, insanca yaşama koşullarının iyileştirilmesi, demokratik aygıtların ve sivil toplumun güçlendirilerek siyasal katılımın gerçekleşmesi, genel güvenliğin sağlanması gibi hususlar aynı derecede önemlidir. Önyargıların ve karşılıklı nefretin izalesi için eğitim-öğretim müfredatının ıslahı, medya gücünün aynı amaçlar için kullanılması, diyalog ve takrib faaliyetlerinin geliştirilmesi, nefret ve ayrımcılık suçunun tanımının açık şekilde yapılması, bu suç ile etkin mücadele ve suçluların takibi için lazım olan birimlerin kurulması yine bu bağlamda yapılacaklar listesinde üst sıralarda yer almaktadır.